

Саъдий Шерозий

ГУЛИСТОН
БЎСТОН

САЪДИЙ

ГУЛИСТОН
БЎСТОН

Ғафур Ғулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2021

УЎК 821.512.133-1

КБК 84(0)9

С-12

Нашрга тайёрловчи
Хамиджон ҲОМИДИЙ

НОТОНМУТ
НОТОН

ISBN 978-9943-03-572-0

© Гафур Гулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи,
2014, 2021

БИР ДАСТА ГУЛ

Шарқу Ғарбда Саъдий, Шайх Саъдий номи билан шуҳрат қозонган, кўп халқларнинг улқап шоирлари ўзларига устоз деб билган мутафаккир санъаткорнинг асл номи Мушаррафиддин ибни Муслиҳиддин Абдуллоҳдир. У 1184 йили Эроннинг қадимий тамаддуни ўчоғи Шерозда давлат хизматчиси оиласида дунёга келади. Саъдийнинг отаси Шероз ҳокими Саъд биғни Занжи саройида хизмат қилган. Отаси Саъдийни ўқитиш билан жиддий машғул бўлади, лекин кўкқисдан вафот этади. Етим қолган Саъдий ва укасига оз миқдорда бўлса ҳам давлат нафақа тайинлайди. Шерозда тахт-тоғ учун кураш авж олган бир пайтда 1226 йили Саъдий Бағдодга бориб, «Низомия» мадрасасида таҳсил кўради. Бу ерда у ўша даврнинг машҳур олими Абдулфароҳ Абдурахмон ибни Жавзий (1186–1257)дан дарс олади. Мадраса таҳсилдан сўнг адиб Эрон, Жапубий Оврўпа, Кичик Осиё, Араб ҳамда Ўрта Осиё, Ҳиндистон ва Ҳитой мамлакатлари бўйлаб сафарга чиқади. Ўттиз йил давомида турли юртларни кезади, ҳар хил халқлар орасида бўлади, баъзан мусофирларни, савдо карвонларини ҳимоя қилиб, қароқчилар билан бўлган жангларда иштирок этади, салбчилар қуршовида қолиб, асир тушади, бир дўсти уни қутқариб олади. Умрининг охириги йилларини Саъдий замонасининг мунофиқ ва разил кишиларидан йироқда – гўшанишинликда ўтказган, ижодий ишлар билан машғул бўлган. Саъдий узоқ яшаб, 1292 йили вафот этади. У дафн этилган боғ ва мақбара ғоятда кўркем бўлиб, ҳамиша Шероз меҳнатқашлари ҳамда дунё сайёҳларининг севимли қадамжоларидан бирига айланган.

Саъдий Шарқнинг даҳо ижодкорлари орасида энг заҳматқаш, сермаҳсул ва жаҳонгаштасидир. У 30 йил илм ўрганди, 30 йил саёҳат қилди, 30 йил бадиий ижод билан шуғулланди.

Адиб Машрикзамин адабиётида биринчи бўлиб туркум девон тузиш анъанасини бошлаб берган. У қасида, газал, рубоий, қитъа ва бошқа жанрлардаги шеърлардан таркиб топган «Таййибот», «Бадоеъ», «Хавотим», «Ғазалиёти қадима» деб номланган тўртта девон тузган. Уларда Саъдий буюк шоир, форсий тилдаги шеъриятда ғазал асосчиси, гуманизм куйчиси сифатида юксак гоъларни янги босқичга кўтарган; замонасидаги шеъриятнинг барча жанрларида устоз санъаткор мақомига эришган; кўплаб рисолалар битган.

Беназир шоир ва мутафаккир Саъдий бадий ижодда ўз мактабини ярата олган адибдир. Юз йилдан ортиқ умр кўрган Саъдий даврнинг барча билимларини чуқур эгаллаб, юрт кўриб, халқ орасида юриб, чинакам олим, мураббий, инсонпарвар адиб бўлиб етишди. Шеърий, насрий хикоя ва масаллардан ташкил топган «Ғулистон» ва «Бўстон», «Соҳибнома» асарлари унга жаҳоншумул шуҳрат келтирди. Саъдий ўз хикояларида бошқа Шарқ мутафаккирлари сингари халқ фаровонлиги, юрт тинчлигию ободонлигини одил подшо шарофатидан, деб билади. Унинг ақидасича, подшо илм-маърифатли, одил бўлса, мамлакатни илмга, донишмандларга суяниб бошқарса, зулм-зўрлик, жаҳолат ва разолатни ер юзидан йўқотса, давлат мустаҳкам, юрт обод, фуқаро тўқ ва тинч бўлади. «Ғулистон»даги ҳар бир хикоя қиссадан ҳисса шаклидаги шеър – пандлар билан якунланади. Баъзан, байтлар наср таркибида ҳам келади. Ёзувчи уларда илм ўрганиш, меҳнатсеварлик, таъзим-тавозе, катталарга хурмат, кичикларга иззат, ота-онага эътибор, тил ва муомала, сўзлаш одоби, ширинсуханлик ва бошқа жуда кўп масалаларда улкан мураббий, мутафаккир сифатида панд-насиҳат беради. Айни чоқда ёзувчи судхўрлик, товламачилик, тамагирлик, танбаллик, ёлғончилик, фирромлик, иккиюзламачилик, қароқчилик, фирибгарлик сингари гайриинсоний иллатларни аёвсиз лаънатлайди ва покиза кишиларни бундай ярамасликларга қарши курашишга чорлайди.

Бу таълимий асарда ёзувчи ўз давридаги энг муҳим ва катта-катта сиёсий, иқтисодий воқеаларни акс эттирар, ахлоқий нормаларни талқин этар экан, ўша давр кишиларининг хилма-хил образларини яратадики, бу образларнинг умумлаштирувчи кучи ҳам, таъсир доираси ҳам

шоирнинг ўз юрти ва даври чегарасидан чикиб кетади. Унинг шир орзулари умумбашарият орзулари билан ҳамоҳанг. Шунинг учун ҳам бу асар жаҳон адабиёти дурдоналари каторидан жой олган.

Саъдий ўз замонининг етук педагоги, доно, инсондўст, мураббий шоири, чуқур психолог олими бўлган.

Бу улуғ донишманднинг кенг ва ранго-ранг ижодида биз ёрқин мисралар билан бир каторда у яшаган даврнинг қора тамғаси тушган доғларни ҳам кўрамиз.

Саъдий кўп саёҳат қилиб, ҳаёт тажрибасини орттирган билимдон. У довдираб, йўл тополмай қолган кишиларни саргардонликдан кутқариш, уларга тўғри йўлни кўрсатиб беришни ўзининг бурчи ҳисоблайди. У бир шеърда:

Чу кўрдинг кўр киши йўлинда чоҳдир,
Индамай ўтирсанг катта гуноҳдир, –

дер экан, бошқаларга ҳам шу бурчни уқтиради. Саъдий назарида инсон фақат ўзи учун эмас, бошқалар тақдири учун ҳам, бутун башарият тақдири учун ҳам жавобгар.

Инсоннинг кўзини очишга, унга яшамок йўлларини ўргатишга умрини бағишлаган Саъдий ҳаётда инсонни пок, продали, кучли ва мағрур кўришни истайди.

Инсоний кадр-қимматни у биринчи галда меҳнатда, ўз меҳнатида, билими ва ҳунарига таянишида, бировга хор бўлмасликда деб тушунади ва шундай таълим беради:

Ўз меҳнатидан нон еган киши
Ҳотам миннатидан озод ёз-киши.

Ҳамма нарса фақат ҳаракат ва жасорат билан қўлга киритилиши мумкинлиги «Гулистон»нинг кўп ҳикояларида лўнда қилиб кўрсатиб берилган:

Ризқингдан ортиқни еб бўлмаса ҳам,
Талабда бўлмағил дангаса, беғам.
Ғаввос наҳанг оғзин ўйласа агар,
Қўлга киритолмас ҳеч дурру гавхар.

Шер нима овлай олур токи инидан чикмай,
Чангалига не тушар ерда ётса карчиғай.

Шунинг учун ҳам у киши кадрини, инсоннинг инсонлик шарафини ерга урадиган тама, ҳасад ва шунга ўхшаш паст одатларни қаттиқ қоралайди:

Олиб борма шоҳга таъмали сўзинг,
Таъмани йўқотганда шоҳсан ўзинг.

Жирканчдир хор бўлиб топилган овкат,
Қозон тулур, аммо ор билан фақат.

Инсондаги ёмон хислатларни орттирадиган, уни хатто ёлғончилик, ўғрилиққа бошлайдиган, дағдаға, жанжал чиқариб, инсон шарафини пастга урадиган майхўрликни ҳам қаттиқ қоралаган.

Саъдий асарлари Фарбий Европада аллақачонлардан бери маълум бўлган. Машхур француз файласуфи ва ёзувчиси Вольтер «Гулистон»дан хабардор бўлган ва баъзи шеърларидан фойдаланган.

«Гулистон» XVII асрнинг биринчи ярмидаёқ Европа тилларига таржима қилиниб, таркала бошлаган эди.

Саъдийнинг ўлмас асари биринчи бор француз тилига таржима қилиниб, 1634 йилда Парижда нашр этилган эди.

Сўнгра у французчадан немис тилига таржима қилиниб, 1636 йилда босилиб чиққан эди. Ундан кейин ҳам Европа ва бошқа бир қанча халқлар тилига таржима қилингандир.

«Гулистон» рус тилига кўп марта таржима қилинган. Булар орасида А. Козимбек (1829), С. Назарянц (1857), К. Ломбарс (1862), И. Холмогоров (1882), Е. Э. Бертельс (1922) таржималари бор.

Саъдий Шерозий асарлари ўзбек халқи орасида қадимдан машхур ва манзур бўлиб келган. Хусусан, унинг «Гулистон» ва «Бўстон» асарлари ўтмишда Ўрта Осиё мактаб, мадрасаларида асосий ўқув қўлланмаси сифатида ўқитилган. Сайфи Саройи (XIV аср), Муҳаммад Ризо Огахий (XVIII аср), Муродхўжа домла, Сидқий Хондойлиқий (XIX аср) бу китобларни ўзбек тилига таржима қилишган.

Алишер Навоийдан тортиб, барча ўзбек адиблари Саъдийни ўзларига устоз деб билган, унинг даҳосидан ижодий бахраманд бўлишган. Навоийнинг «Ҳайрат ул-аброр», «Махбуб ул-қулуб», Авлонийнинг «Туркий Гулистон» асарларида Саъдий ижодининг бевосита таъсири бор. Бизнинг замонимизда «Гулистон» яна бир неча бор таржима қилиниб нашр этилди. Мана ўшандай мўъжаз ҳикоятлардан бири:

Мисрда икки ака-ука яшар эдилар. Улардан бири султонга хизмат қилар, иккинчиси эса, ўз меҳнати билан кун кечирадиган бечора киши эди. Кунлардан бир кун акаси камбағал укасига қараб:

– Султон хизматига борсанг-чи, эртаю кеч меҳнат қилиш азобидан қутулардинг, – дебди.

Камбағал укаси унга шундай жавоб берибди:

– Сен нега меҳнат қилмайсан, миннатдан қутулар эдинг. «Амир хизматида олтин камар билан бел боғлаб тургандан кўра, арпа нон еб, қуруқ ерда ўтирган яхши», деганлар.

Амир хизматида мунгли ва абгор,
Қўлларинг кўксинга қўйгунча хар гал.
Куйса ҳам қўлларинг майли, биродар.
Кафтингда оҳак тош олганинг афзал.

«Бўстон» тўла шеърда битилган бўлиб, китобнинг ёзилиш сабабидан ташқари «Мамлакатни идора қилиш тадбири», одиллик ҳамда тўғри фикрлаш ҳақида, «Эҳсон ҳақида», «Ишқ ҳақида», «Камтарлик ҳақида», «Ризолик ҳақида», «Қаноат ҳақида», «Тарбият ҳақида», «Шукр ва омонлик ҳақида» ҳамда «Тавба ҳақида» ўн бобдан ташкил топган. Ёзувчи бобларда қўйилган – тасвирланган муаммоларни назарий, амалий, ҳаётий, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан далиллаш мақсадида тарихий, афсонавий, асотирий, диний, ахлоқий мавзуларда ҳикоятлар, масаллар, мавъиза ва танбеҳлар келтиради. Улар мазмун, ғоявий йўналиш, тимсоллар силсиласи, тасвир усули, ибтидо ва интиҳоси жиҳатидан ғоятда ранг-барангдир. Кўпинча муаллиф ҳикоятдан ҳикоятга ўтиш ёки фикрни янада аниқ изҳор этиш мақсадида лирик чекиниш ёки кистирма тарзида алоҳида панднома – маърифий байт келтиради, ўзи кўрган, бошидан кечирган, билган, кузатган лавҳаларини ҳам кистириб ўтади. Кўп ҳолда улар тасдиқ ва уқтириш моҳиятига эга бўлиб, бобнинг хотимаси ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Саъдийнинг ҳикоятлари ижтимоий-сиёсий, ахлоқий-фалсафий, маърифий-тарбиявий, диний-тасаввуфий, ҳаётномалиги, дастурулмулуклиги ҳамда раҳнамои фуқаролиги билан мана олти асрдирки башариятнинг буюк тафаккур неъматиде сифатида эътироф этилиб, эътибор берилиб келинмоқда. Бу ҳикоятларни ўқиган подшоҳ, амир, султон ва беклар юртни бошқариш, фуқароларга раҳнамолик қилиш русумлари бўйича сабоқ олади, сулҳжўй бўлиб, ноҳаклик, зулм-зўрликдан қўл тортиб, раиятпарварлигу адолатпешаликка юз келтиради; зодагонлар ўқиса амал-мансабга, мартабаю унвонга эришиш расм-қоидаларини ўрганадилар, бу йўлда жасоратли, тадбиркор, ҳамжихат, етти ўлчаб бир кесадиған бўлишга тиришадилар; сарватманд, бойлар ўқиса феъли кенг, очикқўл, сахий-қалб, етим-есирлар, бева-бечоралар, номуродларга қарашадиған бўладилар; тошбағир, жохил, бадкирдор тоифалар ўқиса, меҳрли, халим, беозор бўлиб қолишса, ажаб эмас. Хуллас, Саъдий ҳикоятларидан жамиятнинг барча табақа аъзолари наф кўрадилар, ўзларига керакли дарс оладилар. Ҳатто тамағир, йўқсил, беғайрат, танбал, ношуд, бировларнинг қўлига қараб юрадиған тиланчилар ҳам бу ҳикоятлар билан ошно бўлишса, таъсирланиб кетиб серғайрат бўлиб, текинтомоқликдан юз ўгирадиған, ўз кучи билан ризқ-рўз топиб ейдиған, илм ўрганишга, касб-хунар эгаллашга интиладиған бўлиб кетиши мумкин.

Атоқли ширинкалом шоиримиз Чустий домла ушбу беҳамто пандномалар мажмуи – «Бўстон»ни таржима қилишга киришар экан, унинг кўз олдида ўзбек китобхони турганлигини ҳисобга олиб, бир томондан, ўғирма жараёнида Саъдий ҳикоятларининг ана шу бош ғояси – ижтимоий-фалсафий, ахлоқий-таълимий йўналишни тугал бадиий инъикос эттиришга интилган; таржимада ҳар бир ҳикоятдаги лўнда мазмун, баржаста тузилиш, мўъжазбаён бадиийликни сақлай билган; айна пайтда улардаги пандомуз, пурҳикмат сеҳрни эътибордан кочирмаған. Натижада бу таржимани ўқиган ҳар бир китобхон Саъдий асарининг асл моҳияти ҳақида яхлит тасаввурга эга бўлади, оламжаҳон илм ўрганади, маърифат эгаллайди. Иккинчи томондан эса, асл матннинг ифода меъёри ва услуб жилоларига ҳам алоҳида назар таъцлаган. Маълумки, 30 йил дунё бўйлаб саёҳатда юрган Саъдий аксарият ҳикоятларни ўз кечмишлари, кўрганлари, билганлари, ўқиганлари, эшитганлари асосида

халқона бир услубда, илмий тил билан атайдиган бўлсак, «сахлу мумтанеъ—осону номумкин» усулида яратган, тасвирда халқ ҳикоятларининг хоссасини олган. Шунинг учун ҳам ҳар бир ҳикоят «Овардаанд», «Шунидаам», «Дар жое хонда будам», «Дар китобе навиштаанд», «Дида будам», «Ба назар афтода буд», «Подшоже буд», «Подшоже гуфта буд» сингари ўнлаб халқ жонли тилига хос бошланмалар — кириш сўзлар билан ибтидо топиб, киссадан ҳисса тарзидаги қуйма ҳикмат — байт билан якунланади. Мутаржим ҳам аслиятнинг ушбу нозик бадиий сеҳрини идрок этган ҳолда ҳар бир ҳикоят, масал ёки тамсилнинг ўзбеккона моҳият касб этишига эришган. Бир канча ҳикоятлар «Эшитдимки», «Қайси бир китобда зикр этилган экан», «Шаҳаншоҳлар ахборида бор экан», «Сўзни Саъдийдан тинглагил», «Эшитдингми, Эрон шаҳаншоҳлари», «Бу ҳақда Саъдийдан эшит», «Бир донадан эшитгандим», «Ҳикоят қилур», «Бировдан эшитган эдим», «Нақл қилишларича», «Бир оқил деди», «Биров демиш», сингари «зачинлар» билан бошланади. Булар китобхонни воқеа тасвирига жалб этиш, унга эстетик завқ беришда муҳим омил ҳисобланади. Оқибатда Саъдийнинг шеърӣ ҳикоятлари ўзбек китобхонларининг таъбига хос ва дидига мос моҳият касб этган, яъни аслиятнинг мазмуни ва хоссалари ўқувчиларга тўлақонли тарзда тақдим этилган. Уларнинг аксарияти ўзбекча ҳикоятдек равон ўқилади. Фақат аслият оҳангдорлиги бир оз камайган.

Таржимон форсий матннинг бадиий нафосатини таржимада ифодалаш давомида Саъдий қўллаган ҳикмат, ибора, бирикма, мақолларнинг иложи борича ўзбекча таносибларини топиб ишлатишга ҳаракат қилган. Баъзангина қофия тақозоси ўларок аслиятдаги сўзларни учратиш мумкин, холос.

Маълумки, Саъдийнинг кўпгина ҳикоятлари, юқорида уқтирганимиздек, боблар таркибидаги мавъиза — пандномалардан ташқари алоҳида халқ донишмандлиги билан йўғрилган ҳикматлар билан тугайди. Уларда муаллиф буюк бир мутафаккир, катта ҳаёт тажрибасига эга бўлган мураббий сифатида намоён бўлади. Ана шу ҳаёт сабоғи билан омукта бўлган бетакрор байтлар Чустий қаламида ҳам жозибали, пурмаъно, сеҳрангез кўзга ташланади. Биз ортиқча киёсий илмий таҳлилга берилмай, ушбу сермаъно ўғитномаларнинг бир неча ўзбекча намуналарини келтириш билан кифояланамиз:

Дарахт бўлса шох, халқ илдиз эрур,
Бил, ўғлим, томир-ла дарахт улғаюр.
Ёмонлик билан умр ўтказмагил,
Сенга токи ёғдирмасин лаънат эл.
Муроса қиларкан агар ишни хал,
Ғазаб қилма, ўлдирма, бўлма дағал.
Ёвинг душмани бирла дўстлик зарур,
Ўшанда жаҳон унга зиндон бўлур.
Агар икки ёв ичра тушса нифок,
Яша дўст билан хурраму иттифок.
Кишиларга билдирмагин ниятинг,
Кўпинча бўлур гапташар улфатинг.

Саъдийнинг «Гулистон»и бизнинг замонимизда уч маротаба қайта-қайта кўп нусхада чоп этилди. Афсуски, Чустий домла таржимаси 1960 йили 35 минг нусхада нашр этилгани билан қолиб кетди. Асарнинг ёш авлодни адолат, меҳр-мурувват, камтарлик, дўстлик, ватанпарварлик, комил инсон қилиб тарбиялашдаги аҳамияти ғоятда бекиёсдир.

Саъдий асарларини тадқиқ ва таржима қилишда шоирлардан Чустий, Муинзода, Ғафур Ғулум, олимларимиздан профессор Шоислом Шомуҳамедов, Рустам Комилов ҳамда Ваҳоб Раҳмоновларнинг хизматлари катта. Саъдийдаги типимсиз риёзат чекиш, юрт кўриш, дунё кезиш, муттасил сабот-матонат билан илм ўрганиш, бадий ижодда мўъжазбаёнлигу сохирлик барча замонлар аҳли учун юксак ибрат намунасидир.

*Шоислом Шомуҳамедов,
Ҳамиджон Ҳомидий*

ГУЛИСТОН

Форсчадан

*Ғафур Ғулом, Шоислом Шомухамедов,
Рустам Комилов таржимаси*

ДЕБОЧА

КИТОБНИНГ ЁЗИЛИШ САБАБИ

Бир кун кечаси ўтган кунларимни эслаб, беҳуда кетган умримга афсус-надоматлар чекар, кўнглим уйи тошини олмос янглиф кўз ёшларим билан тешар ва ўз ҳолатимга муносиб тушадирган ушбу байтларни ўқир эдим:

Ҳар дамда умрдан нафас ўтади,
Бир киё боккунча йитиб кетади!
Уйкуда ўтгандай ўтди эллик йил,
Қолган беш кун умр кайғусин қилгил.
Ишни битирмаган уятда қолур,
Карвон ноғорасидан ортда қолур.
Йўловчининг тоинги ширин уйқуси
Манзилга етишга тўсик бўлғуси.
Ким бу ерга келди, бир бино солди,
Ўзи жўнаб кетди, ўзгага қолди.
Бировлар қилса ҳам шунингдек хавас,
Иморат битмади, битмади нафас.
Вафосиз дунёга дил берма зинҳор,
Ҳеч кимга дўст бўлмас чархи кажрафтор.
Ўлади шубҳасиз, яхши ҳам ёмон,
Бахтлидур яхши ном қолдирган инсон.
Тириксан, гўринга гуллар экиб қол,
Кейин қўзғалмоққа қолмагай мажол.
Даврон офтобу умр худди қор,
Тириксан, мағрурлик қилмагил зинҳор.
Пулинг йўқ, бозорда нима қиласан,
Қўрмаман саллангдан ажраб қеласан.
Кимки ўз ҳосилин хом еб тугатар,
Куз куни хирмондан машоклар терар¹.

¹ «Гулистон»нинг кўпгина кўлёзма нусхалари ва тошбосма нашрларида ҳар бир шеъринг парчанинг устига «мисра», ё «байт», ё «маснавий», ё «қитъа» деб ёзилган. Лекин «Гулистон»нинг илмий-танқидий матнини тайёрлаган Озарбайжон олими Рустам Алиевнинг аниқлашича, шеъринг парчалар устидаги бу номлар кейинги асрларда ноширлар томонидан қўйилган экан (Р.Комилов).

Шундай хаёлларга бориб, ўйлаб кўрганимдан сўнг, охирида пушаймон қилмаслик ва келгусида ўз шаънимга куйидаги байтни эп билмаслик учун хилватга чекинишим, дўстлар суҳбатини тарк қилишим, сийна дафтаридаги беҳуда сўзлардан кутулишим керак, деган қарорга келдим.

Бирор бурчакда тилсиз, гунгу лол ўтиргувчи одам
Тилин тиймокни билмовчи кишидан афзалу кўркам.

Шу вақт бир маҳаллар ғам кажавасида хамроҳим, хужрамда дилхоҳим бўлган дўстларимдан бири, эски ода-ти бўйича, эшигимдан кириб келди. У қанчалар ҳазил-мутойибалар қилмасин ва хандон ташлаб кулмасин, мен унга жавоб бермадим, ибодатдан бош кўтармадим. Шунда унинг кўнгли ўксиди, менга қараб деди:

Букун сўзламокқа сенда имкон бор,
Хар қанча яхши сўз топсанг, айтиб қол.
Эртага ажалнинг элчиси келгач,
Тилинг кимирашга топмагай мажол.

Яқин дўстларимдан бири унга воқеани тушунтириб, дедики: «Саъдий қолган умрини тоат-ибодатда, хомушлик, сукунатда кечирмокқа азм ва жазм этди. Агар қурбинг етса, сен ҳам шундай қилмоғинг маслаҳатдир».

Дўстим жавобида деди:

«Худонинг азимлиги ва орамиздаги дўстликнинг қадимийлигига қасамки, агар у мен билан аввалдаги янглиғ муомалада бўлмаса, уни ташлаб кетолмайман, нафас олмайман, ташқарига йўл солмайман. Чунки дўстни ранжитган нодон, аммо қасамни бузмок осондир. Ичган қасамининг гуноҳини осонгина бартараф эта олади, бироқ унинг танлаган йўли нодурустдир. Оқиллар наздида Алининг қиличи ғилофида ва Саъдийнинг тили комида, ҳаракатсиз турмоғи мантиқдан хориждир».

Оғиз ичида тил недур, эй оқил?
Хунар хазинасин калидидур у.

Эшик ёпиқ экан билиб бўлмагай
У ерда нима бор, мунчоқми, инжу.

Агарчи билимдонлар хузурида жим туриш
Одобдур. Аммо пайти келганида сўзлаб қол.
Икки ҳол ақлсизлик: гап келганда гапирмай,
Зарур чоғда жим турмай, бўлиб кетиш сўзамол.

Хулосаи калом, у билан сўзлашмасликнинг иложини
топа олмадим, шундай одам суҳбатидан юз ўгиришни
мурувватдан деб билмадим, зероки, у менинг самимий
ўртоғим, садоқатли дўстим эди.

Бирор киши билан қилур бўлсанг жанг,
Бошлаб туширгинки ҳоли бўлсин танг.

Зарурат юзасидан гаплашмоққа бошладик-да, шавқу
завққа тўлган ҳолда сайр этгали шаҳар ташқарисига
чиқдик. Фасли навбахор, қаҳратон совуқнинг кучи кетган,
гулу чечаклар даврони етган эди.

Дарахтлар устида яшил кўйлаги
Байрамда бахтлилар кийгандай янги.

Жалолий ой-Урд-бихишт аввали –
Булбуллар сайрайди гул бутоғида:
Қизил гул баргида инжудай шабнам
Тер каби ғазабли ёр ёноғида.

Дўстларимиздан бирининг боғида тунаб қолишга тўғри
келди. Бу жуда ажойиб бир жой бўлиб, ғоятда сафобахш,
дилрабо, дарахтлари бир-бирига айқашиб кетган, ерига
ранго-ранг шиша парчалари тўшалганга ўхшар, тепадан
осилиб турган узум бошлари эса Сурайё юлдузлар турку-
мини эслатарди:

Ирмоқлар шилдирок, жаннатдай боғлар,
Қушларнинг сайраши мукамал, мавзун.

Ўру кир лолалар билан ранго-ранг,
Мевали дарахтлар ажиб гуногун.

Дарахтдан куйига тушган куланка
Ерларни гиламдай безар бус-бутун.

Эрта тонгда, шаҳарга қайтмоқ фикри боғда қолмоқ орзусидан голиб келган маҳалда, дўстим этагини атиргул, райхон, сунбул, нозбў ва бошқа гуллар билан тўлдириб, йўлга чикмоқ тарадлудида эканини кўрдим. Унга дедим: «Ўзингдан махфий эмаски, гулнинг бақоси ва гулистоннинг вафоси йўқдир. Донишмандлар: «Ҳар нимарсаки, бевафодир – мухаббат қўйишга нораводур!» деб жуда тўғри айтганлар. Дўстим деди: «Хўш, у ҳолда тадбир нимадир?» Мен унга жавоб бериб дедимки: «Мутолаа қилганларга сафо, тинглаганларга шифо бахш этадиган «Гулистон» номли китоб ёзишим мумкин, унинг япроқларига куз фаслининг шафқатсиз кўли етмайди ва замона ўзгаришлари унинг хурам баҳорини ҳазин кузга айлантира олмайди».

Ҳар нечук гул дилингни қилмас чоғ,
«Гулистон»имдан ол бирор япроғ.
Гул замони беш, олти кундур бас,
Бу «Гулистон» хамиша пок нафас.

Шу сўзлар оғзимдан чиқар-чикмас дўстим этагидаги гулларни ерга тўкиб, менинг этагимга ёпишди-да, хитоб қилди: «Карам соҳиби бўлган одам ваъда бердим – ваъдасига вафо қилмоғи лозим!»

Ўша куннинг ўзидаёқ китобнинг нотикларга фасохат, адибларга маҳорат бахш этадиган «Муомала ва суҳбат қоидалари» деб аталмиш дастлабки икки фасли битди. Қисқаси, гулистонда гуллар тугамай ҳамон, битиб тайёр бўлди «Гулистон»...

* * *

...То шоҳ салтанатининг тираги, ҳукумат ишларининг кенгашчиси, фақирларнинг паноҳи, мусофирларнинг такагоҳи, уламоларнинг мураббийси, такводорларнинг

дўсти, форс халкининг ифтихори, салтанатнинг куввати, сараланган аркони давлатнинг раиси, дину дунёнинг шаъну шавкати, султонлару подшоҳларнинг таянчи, оламдаги энг буюк одамларнинг тилларида дoston бўлган, барча фазилатларни ўзида мужассамлаштирган олим, одил ва ғолиб Абу Бакр ибн Абу Наср (Оллох унинг умрини узун, мартабасини баланд, қалбини кенг, эзгу ишларига берадиган мукофотини фаровон айласин)нинг табаррук илтифоти зийнати билан безанмагунича фикримнинг келинчаги кўркисизликдан халос бўлиб, касби хусн этмайди, хижолатдан бош кўтариб, умидсизлик назарини ердан олмайди ва донишмандлар даврасида порламайди...

Тангри илтифоти менга бўлса ёр,
Китобни безаса нақши аржангий.
Умидим шудурки, тортмайин малол
«Гулистон» ўкиган чекмас дилтангий.
Хусусан, китобим тожин безатса
Муборак зот исми – Саъд бин Занги.
Кимга қўлка солса, қилса иноят,
Душмани дўст бўлур, гунохи тоат.

Унинг барча қуллари ва мулозимларига маълум бир вазифа топширилгандир. Улардан қай биридир зиммасидаги мазкур вазифани адо этишда бепарволикка йўл қўйса ёхуд камҳафсалалик қилса жавобгар бўлади, койиш эшитади...

Дарвешлар тоифаси эса, буюкларнинг неъматларига шукур қилиб, уларни дуода ёд этадилар. Бу ишни ошкора қилишдан кўра яширинча қилмоқ янада мувофикрокдир, зероки, биринчиси, яъни ошкора шукур этиб, дуода бўлмоқ хушомадга яқиндир, иккинчиси, яъни яширинча ҳамду сано ўқиб, дуода бўлмоқ такаллуфдан йироғ-у, ижобатга яқин бўлади:

Замонанинг онаси сендай ўғил кўраркан,
Қувончидан тикланди кўкнинг букри қомаги.
Қуйнинг эгилиги-чун бир бандани илғаманг,
Жаҳонлар яратгучи тангрининг чин ҳикмати.

Кимки эзгу ном билан абадий давлат топар
Ўлса ҳам яхшилик-ла эсга олингай оти.
Фазилат эгалари мактасин, мактамасин,
Гўзал кизга керакмас пардозчининг хизмати.

Сарой хизматини тарк этиб, гўшанишин бўлмоғимнинг сабаби қуйидагичадир: хинд файласуфларидан бир гуруҳи бир жойга йиғилиб, Бузуржмеҳрнинг фазилатларидан баҳс этадилар, охирида унинг шошилмай, салмокланиб гапириб, тингловчиларни маҳтал қилиб қўйишидан бўлак нуқсонини топа олмайдилар. Бузуржмеҳр бу гапни эшитиб, шундай жавоб беради: «Нима десам экан?» деб ўйлаш, «Нега шундай деб қўйдим?» деб пушаймон бўлишдан яхшироқдир».

Дунёни хўп кўрган, сўз устаси чол,
Сўзлашдан илгари аниқлар аҳвол.
Оғзингга келганни валаклай берма,
Кейинроқ сўзлайсан, бундан ғам ема.
Ўйлаб кўр оғзингдан чиқаркан нафас,
Токи демасинлар: «Қил гапингни бас!»
Сўз билан хайвондан ажралур инсон,
Бемаъни гапирган хайвондан ёмон.

Хусусан, улуғ ҳукмдорнинг донишманд вазиру вазаролари олдида сўзлашга оғиз очмоққа журъат этсам, ҳузури мубораққа ҳеч қандай қимматга эга бўлмаган, арзимас нарсани келтиргандай бўламан. Гавҳар бозорида мунчокнинг нархи бир арпа донача ҳам бўлмайди-ку, ахир! Қуёш олдида чироқ нурсизланади, Алванд тоғи ёнида юксак миноралар пастаккина кўриниб қолади.

Кимики мактаниб деса «манман»
Унга хужум айлар атрофдан душман.
Саъдий тушкундуру кўнгли озода,
Тушкун-ла жанг этмас ҳеч ким дунёда.
Сўзлашдан илгари ўйлаб ол бир бор,
Аввал тамал босиб, сўнгра қўй девор.
Гулчилик қиламан, бўстондан узок,
Гўзал инсонману Канъондан узок.

Мен сунъий гул ясай оламан, лекин гулзорда эмас,
гавхарфурушлик қила оламан, аммо Канъон шахрида эмас.
Лукмони ҳакимдан: «Ҳикматни кимдан ўргангансан?»
деб сўрадилар. Лукмони ҳаким шундай жавоб берди:
«Кўрлардан, улар оёқлари остини яхшилаб текширмай
туриб, қадам босмайдилар». Арабларда: «Бир жойга
киришдан аввал у ердан чиқиш тадбирини кўр!» деган гап
бор.

Хўроз уришаркан жуда пахлавон,
Бургут чангалида ғоятда нимжон.
Сичкон қаршисида мушук арслон-у,
Арслон қаршисида мисоли сичкон.

Лекин улуғларнинг қўл остиларидаги кишиларнинг ай-
рим нуқсонларидан кўз юмиш ва кичикларнинг қусурларини
ошқор қилмасликдек олижаноб хусусиятларига амин бўл-
ганимдан, мухтасар қилиб, бир туркум нодир ҳикоялар,
масаллар, ҳикматлар, шеърлар, шунингдек, ўтмиш подшоҳ-
ларнинг ҳаёт ва одатлари ҳақида баҳс этадиган ривоятларни
ушбу китобимга тўпладим, азиз умримнинг бир қисмини
шу ишга сарфладим. Китоб ёзишимнинг сабаби шу эди.

Бу назму бу тартиб йиллар қолажак,
Биз эса заррадек тўзғиб кетамиз.
Биздан қолажаги нақшлардур, холос
Ва бу борлик эса йўқолур изсиз.
Эндиги яхшилар бизни эсларкан,
Эзгу сўзлар билан раҳмат қутамиз.

Китобни битириб, бобларга ажратар эканман, мақсадни
мухтасар равишда ифодаламакка алоҳида эътибор беришни
лозим кўрдим ва китобхонлар зерикиб қолмасинлар учун
жаннат боғларига ўхшаб кетадиган ушбу «Гулистон»ни
саккиз бобга тақсим қилдим:

Биринчи боб – Подшоҳлар одати баёни.

Иккинчи боб – Дарвешлар ахлоқи баёни.

Учинчи боб – Қаноатнинг фазилати баёни.
Тўртинчи боб – Сукут сақлашнинг фойдалари баёни.
Бешинчи боб – Ишқ ва ёшлик баёни.
Олтинчи боб – Заифлик ва кексалик баёни.
Еттинчи боб – Тарбиянинг таъсири баёни.
Саккизинчи боб – Сухбат қоидалари баёни.

Бу муддат жуда ҳам хушвақт эдик, бил,
Олти юзу эллик олти хижрий йил.
Ишимиз тўғри йўл кўрсатмоқ эди,
Тангрига топшириб, жўнаймиз энди.

БИРИНЧИ БОБ

ПОДШОҲЛАР ОДАТИ БАЁНИ

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир подшоҳ бир асирни ўлдиришга фармон берди. Шўрлик асир ҳаётдан умиди узилиб, подшоҳни бошлаб сўкишга бошлади. Зероки: «Киши жондан умид узгани замон, кўнглида борини этади баён» деган халқ мақоли бор.

Қочишнинг иложи бўлмаса агар,
Қўл билан ханжарнинг дамидан тутар.

Ночор қолган киши зўр берар тилга,
Мағлуб бўлган мушук ташланур итга.

Подшоҳ: «У нима деяпти?» деб сўради. Софдил вазирлардан бири: «Эй подшоҳи олам: «Ҳар кимки қазабин ичига ютар, у гуноҳ қилганнинг гуноҳин ўтар», деяпти», деб жавоб берди. Подшоҳнинг раҳми келиб, асирни афв этди. Софдил вазирнинг пайини қирқиб юрадиган иккинчи вазир гапга аралашиб деди: «Бизнинг мавкеимизда бўлган одамлар подшоҳ ҳузурида фақат рост сўзлашлари лозим. Бу асир подшоҳни ҳақорат қилди ва шаънига ёмон гаплар айтди». Подшоҳ бу сўзни эшитиб, қош-қовоғини солиб деди: «Сен айтган рост гапдан кўра унинг ёлғони менга кўпроқ маъқул тушди, чунки унинг ёлғони хайрихоҳлик юзасидан айтилган эди, сеники эса, жиноятга бошлаш учун айтилди, донишмандлар: «Фитна қўзғатувчи ростдан, маслаҳатли ёлғон яхши», деганлар.

Шоҳларга ўз гапин ўтказган киши
Лозимдир яхши гап топиб айтиши.

Фаридун қасрининг пештоқига шу сўзлар ёзилган эди:

Бу жаҳон ҳеч кимга қолмас, биродар,
Дилингни тангрига топширсанг етар.
Таянч деб билмагил бу дунё молин,
Қўпларни ўстириб, берди заволин.
Жон берар экансан, фарқи йўқ сира,
Тахтда ўласанми ё тупроқ узра.

ҲИКОЯТ

Хуросон подшоҳларидан бири тушида султон Маҳмуд Сабуктагинни кўрди, унинг бутун вужуди чириб, тупроққа айланиб кетган эди, лекин фақат кўзларигина худди тирик вақтидаги сингари ҳали ҳам кўз қосасида айланар ва атрофга боқар эди. Бир дарвешдан бўлак барча уламолар бу тушнинг таъбиридан ожиз қолдилар. Тушнинг маъносига тушунган дарвеш деди: «Кўрмоқдаки, ўзгалар бўлмиш унинг мулкига ҳукмрон, шу боисдан у беқарордир ҳамон».

Ер остига кўмилдилар талай ном чиқарганлар
Ва уларнинг борлигидан ерда нишон қолмади.
Ўлаксани тупроқларга топшириб кетгандан сўнг,
Тупроқ уни еб битирди-ю, бир устухон қолмади.
Нўширвоннинг қутлуғ номи ҳалигача тирикдир,
Аммо қанча ўтиб кетиб Нўширвон қолмади.
Эй фалончи, яхшилик қил, умрингни бил ганимат,
То кишилар айгунича, «фалон, фалон» қолмади.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир шаҳзода паканаю кўрксиз, биродарлари эса, баланд бўйли ва кўркам эдилар. Бир куни отаси унга менсимасдан таҳқир назари билан қаради. Шаҳзода бу ҳолатни фаросат билан пайқаб деди: «Эй ота, пакана донишманд нодон новчадан яхшироқдир. Ҳар ниманинг ҳам баланд бўлган билан қомати, баланд бўлавермас аммо қиймати. Қўй кичик бўлишига қарамай, ҳалол, фил катта бўлса-да, мурдордир».

Тур тоғи кўп тоғдан тубан, аслида,
Хурмати юксақдур тангри наздида.

Шуни эшитдингми, бир орик доно
Семиз бир аблахга айтгандай бир кун:
– Араб тўпичоғи хипча бўлса ҳам,
Бир офил эшакдан қимматда устун.

Отаси кулди, унинг сўзи аркони давлатга маъқул келди,
биродарлари эса, ўлгудай хафа бўлдилар.

Чурк этиб оғзини очмаса киши
Билинмас ундаги фазилат, нуксон.
Бу ўрмон холи деб гумон қилмагил,
Балки ухлаб ётар шу ерда коплон.

Эшитдимки, худди шу кунларда подшоҳнинг юртига
қаттол душман хужум қилди. Ҳар икки лашкар бир-бирига
рўбарў келган маҳалда, дастлаб уруш майдонига кирган
киши мазкур шахзода бўлди, у наъра тортиб деди:

Жанг кунидир, орт кўрсатиб кочувчидан эмасман,
Урушаман қон тупроққа беланиб оғиз, бурун.
Сен мен билан урушаркан жонинг-ла ўйнашасан,
Қочар бўлсанг, сендан олдин қочар қўшининг бутун.

Шу сўзларни дегач, ёв сафига ўзини урди ва душман-
нинг жангларда тобланган бир қанча баҳодирларини ўл-
дирди. Шундан сўнг отаси қошига қайтиб, ҳузурида ер
ўпди-да, деди:

Сен-ку мени ҳақир, озғин санадинг,
Баҳодирлик қўпол савлатда эмас.
Бу ўртада орик отлар иш берар,
Семиз ҳўкиз бу майдонга ярамас.

Дейдиларки, душман лашкари ниҳоятда кўп, булар эса,
оз эдилар, шу сабабдан буларнинг бир қисм жангчилари
уруш майдонини ташлаб қочмоққа тутинди. Шунда ҳалиги
шахзода наъра тортиб хитоб қилди: «Ҳой азаматлар,
аёллар либосин киймайлик десанглар, ғайрат-шижоат
кўрсатинглар». Унинг бу сўзлари суворийларга жасорат
бахш этди, улар жанг майдонига яна юзланиб, ҳаммалари

биргаликда душман кўшинига ҳамла қилдилар. Эшитдимки, ўша кун подшоҳ лашкари душман устидан ғалаба қозонди. Подшоҳ ўғлини бағрига босиб, бошу кўзидан ўпди. Шундан сўнг кундан-кун унга ишончи орта бориб, охирида тожу тахт вориси қилиб тайинлади. Биродарлари унга ғайирлик қилиб овқатига захар солдилар. Шаҳзоданинг синглиси бу ҳолни кўшқидан кўриб, даричани қаттиқ қокди. Шаҳзода дарича тақирлаётганини эшитиб, воқеага тушунди, овқатдан қўлни тортиб деди: «Хунармандларнинг ўлмоғи, беҳунарлар эса уларнинг ўрнини олмоғи инсофдан эмасдир!»

Жахондан хумой қуш йитиб кетса ҳам,
Бойқуш соясини истамас одам.

Бу хабар подшоҳ қулоғига етиб, ўғилларини ўз ҳузурига чақиртирди, қаттиқ қойиб, уларга танбех берди, шундан кейин уларнинг ҳар қайсисига мамлакатнинг бир вилоятини ажратиб берди. Булар орасидаги фитна ва низо барҳам топди. Дейдиларки: «Ўнта дарвеш бир гиламда ухлайди, аммо икки подшоҳ бир ўлкага сиғмайди».

Ярим пони бўлган очикқўл киши
Ярмини гадойлар есин, деб бўлар.
Бир иқлим эгаллаб тўймас подшоҳ,
Яна бир иқлимни олмокчи бўлар.

ХИКОЯТ

Араб қарокчиларидан бир гуруҳи тоғ чўққисини ўзларига макон қилиб, қарвон йўлини тўсган эдилар. Улар тоғ чўққисидаги баланд, мустаҳкам жойларни эгаллаб олганлари сабабли, у ерларнинг аҳолиси қарокчилар чопқинидан ваҳимада, султон лашкарлари эса, улар билан жанг қилганда мағлуб бўларди.

Ўша атрофнинг тадбиркор кишилари бу фалокатни даф этиш фикрига тушдилар, чунки иш шундай давом этаверса, кейинчалик уларни енгил мушқуллашиб кетган бўларди.

Кўчат эндигина томир кўйган он
Бир одам суғуриб олиши осон.
Вақт ўтиб илдин отганида-чи,
Кўпора олмайди бўронлар кучи.

Булокни тўсса бўлар бел билан,
Тўлса кечиб бўлмас хатто фил билан.

Тадбиркор кишилар қароқчилар сиридан хабардор бўлиб туриш учун одам юбориб, қулай фурсат келишини кутишга жазм қилдилар.

Кунлардан бир кун қароқчилар ов овлагани кетиб, маконлари холи қолган вақтда у ерга жангларда чиниққан, кўпни кўрган бир неча азаматларни юбордилар. Булар қароқчилар қароргоҳига яқин жойда пистирма қуриб ётдилар. Қароқчилар кечаси эл-юрт молини талон-тарож қилиб, топган ғаниматларини орқалаб келдилар. Улар қурол-аслаҳаю ўлжаларини ерга қўйдилар. Шунда қароқчиларга даставвал хужум қилган душман – гафлат уйқу бўлди. Бир товук ўтган маҳалда:

Куёшнинг гардиши зулматда йитди,
Мисоли Юнусни зўр наҳанг ютди¹.

Довюррак баҳодирлар пистирмаларидан чиқиб, барча қароқчиларнинг қўлларини бирма-бир орқаларига боғлаб, тонг саҳарда подшоҳ саройига хайдаб келдилар. Подшоҳ қароқчиларнинг ҳаммасини ўлимга буюрди. Иттифоқо, бандилар орасида ўн гулидан бир гули очилмаган, мўйлови ҳали сабза урмаган ўспирин бир бола бор эди. Вазирлардан бири унинг ҳолига ачинди, подшоҳ тахти оёғини ўпиб, эҳтиром билан таъзим бажо келтириб деди: «Бу бола ҳали ҳаёт боғи мевасини тотиб кўрмаган ва ёшлиқ лаззатини сурмаган экан. Шу боисдан шоҳона лутфу қарамингизга сиғинаман ва умид қиламанки, шаҳаншоҳим мен каминаи камтарин қулларига илтифот этиб, шу боланинг гуноҳидан

¹ Юнус – Қуръонда зикр этилган пайғамбарлардан бири. Гуё қирк кун балиқ қорнида яшаган экан (*Фафур Фулом изоҳи*).

кечгайлар». Подшоҳ бу сўзларни эшитиб, ройига хилоф ўларок юзини тескари буриб, деди:

Яхшилардан ибрат олмас, теги ярамас инсон,
Юм-юмалоқ гумбаз усти ёнғок турмагансимон.

Буларнинг насл-насабини кириб ташламоқ, тухумини тошлоққа ёймоқ лозим. Оловни ўчириб, учқунини қолдирмоқ, илонни ўлдириб, боласини асрамоқ донишмандлар иши эмасдир.

Булутдан чин ҳаёт ёмғири ёғса,
Тол дарахт шохида мева пишмайди.
Уринма ёмонни яхши қилишга,
Бўйрабоп қамишдан шакар чикмайди.

Вазир подшоҳ айтган гапларни тилар-тиламас қабул этди ва унинг заковатига таҳсин-офаринлар ўқиб, деди: «Шаҳаншоҳим ҳар нимани деган бўлсалар, айни ҳақиқатдир. Башарти, шу бола манави муттаҳам нобакорлар орасида узоқ қолганда эди, уларнинг ҳамма ёмон қилиқлари бунга сингиб кетган бўларди. Аммо камина қулингиз умидворки, агар у яхшилар тарбиясида бўлса, донишмандлар одатини ўрганеди, чунки ҳали гўдак, қароқчиларнинг қабих одатлари бунга унчалик таъсир этмаган чиқар...»

Ёмонларга қўшилгандан сўнг Лутнинг хотини,
Йўқотди пайғамбарлик хонадони отини.
Ит эса асҳоби қаҳфга эргашиб ҳар доим,
Одам деб аталди, ўзгартирди зотини.

Подшоҳнинг яқин одамларидан бир нечалари ҳам болани ҳимоя қилишди, вазирга кўмаклашдилар. Подшоҳ йигитчанинг гуноҳини бағишлаб деди: «Шундай қилишга рағбатим бўлмаса-да, гуноҳини кечдим».

Бир куни Зол деди ўғли Рустамга:
«Душманни ўйлама кучсизу камтар.
Бирталай сув келиб кичик булоқдан
Юкли туяни ҳам оқизиб кетар».

Хулосаи калом, вазир болани нозу неъматлар билан парваришлагашга киришди ва подшоҳ саройида хизмат қилишга тайёрлаш мақсадида уни нотиклик, ҳозиржавоблик ҳамда бошқа одоб қоидаларини ўргансин, деб ниҳоятда билимдон бир муаллимга топширди. Бола олган одобу тарбия барча дарбор аҳли наздида мақбул бўлди.

Кунлардан бир кун подшоҳ ҳузурида вазир боланинг илму одобда қозонган муваффақиятлари хусусида сўзларкан, деди: «Оқилу донолар тарбиясини кўриш болага яхши таъсир кўрсатди, табиатидаги ярамас қиликлардан ҳеч қандай асар ҳам қолгани йўқ». Подшоҳ вазирнинг бу сўзларини эшитгач, табассум қилиб деди:

Одамлар нечоғлик қилса тарбият:
Бўрининг боласи – бўри оқибат.

Орадан бир-икки йил ўтгач, шу маҳаллада истиқомат қиладиган ўғрилар бояги бола билан топишиб, апоқ-чапоқ бўлиб кетдилар. Бола қулай фурсат топиб, вазирни ҳамда унинг икки ўғлини ўлдирди-да, сон-саноксиз молу мулкани олиб, қароқчилар ғорига бориб жойлашди ва отасининг ўрнини эгаллаб, исёнчилик билан шуғуллана бошлади. Подшоҳ бу воқеадан хабар топгач, ҳайрат бармоғини тишлаб, деди:

Кескир ханжар бўлмас ёмон темирдан,
Одам қилиб бўлмас ким эса нокас.
Гўзал табиатли ёмғир минг ёғсин:
Боғдан лола унар, шўрхоқ ердан хас.

Шўра тупрок ердан гул униб чиқмас,
Дон сочмоқ – овора бўлмоқ демақдир.
Яхшига ёмонлик қилмоқ мисоли
Ёмонга яхшилик қилмоқ демақдир.

ҲИКОЯТ

Султон саройида ақл-заковат ва фахм-фаросатда ягона бир амирзодани кўрдим. Ҳали гўдаклик вақтларидаёқ пешанасида буюклик аломатлари намоён эди.

Ақлли манглайи устида сўзсиз
Порлаб турган каби бир ёруғ юлдуз.

Хулосаи калом, султоннинг наздида манзур бўлди,
чунки суратда соҳибжамол, ақл-идроки баркамол эди.
Донишмандлар ҳақ гапни айтганлар: «Бойлик молда эмас,
камолда, ақл ёшда эмас, бошдадир». Кунлардан бир кун
амирзоданинг ҳамқатори бўлган бир гуруҳ мансабдорлар
амалига ҳасад қилиб, уни хоинликда айбладилар ва
ўлдиртириб юборишга беҳуда уриндилар.

Душман на қилур, дўстинг агар бўлса меҳрибон.

Султон амирзодани ўз ҳузурига чорлаб, ундан: «Уларнинг
сенга бунчалик хусумат қилишларининг боиси нима?» деб
сўради. Амирзода шундай жавоб берди: «Шаҳаншоҳим-
нинг сояи давлатларида – илоҳим, давлатлари барқарор
бўлсин – ҳаммани ўзимдан рози ва мамнун қила олдим,
аммо ҳасадчиларни рози ва мамнун қилиш учун мен неъмату
давлатимдан маҳрум бўлмоғим керак».

Ҳеч кишининг ич ҳиссига озор бериш қасдим йўқ,
Нима қилди, ҳасадчининг ичини ўт ўртаса.
Ҳасад деган қийналишдан ўлиб қутулганинг хўб,
Машаққатдан қутқаради ўлим деган зўр нарса.

Қора бахт кишилар бахтиёрларнинг
Ҳамиша заволин орзу қилади.
Шабпарак кундузи кўра олмайди,
Хўш, бунда қуёшнинг айби нимади?
Мингларча шабпарак кўр бўлса бўлсин,
Қуёш порлай берсин кўкда абадий.

ҲИКОЯТ

Дейдиларки, Ажам подшоҳларидан бири фуқарола-
рининг бору йўғини тортиб олди ва зулмини ҳаддан
ошириб юборди. Бу жабр-зулмга бардош бера олмаган
халқ мамлакатдан бош олиб чиқиб кетишга мажбур бўлди.

Фукаро камайгандан кейин фаровонлик йўқолди, хазина бўшаб қолди. Бундан хабар топган душманлар чеккачеккадан хужум қилишга бошладилар.

Додимга етсинлар десанг қийин кун,
Саломат кунларинг жувонмардлик қил.
Қочар силамасанг, халқали қулинг,
Лутф қилар бўлсанг, ёт ҳам бўлар қул.

Бир кун подшоҳ ҳузурида «Шоҳнома» китобидан Заҳҳок ҳокимиятининг инқирозга юз тутиши ва Фаридуннинг зафари ҳақидаги қиссани ўқидилар. Шунда вазир подшоҳдан сўради: «Фаридунда мулк ҳам, зар ҳам, зўр ҳам йўқ эди, бас, шундай экан, қай йўсинда у бутун мамлакатни ўз тасарруфига кирита олди?» Подшоҳ деди: «Ўз қулоғинг билан эшитдингки, халқ уни қўллаб-қувватлаганлиги сабабли тожу тахтга эга бўлди».

Вазир айтди: «Эй шаҳаншоҳим, халқнинг бирлиги ва садоқати шоҳликнинг негизи бўлса, нима сабабдан сен халқни тўзғитиб юборяпсан? Демак, подшоҳлик қилишга рағбатинг йўқ экан-да?»

Қўшинни ҳурматлаб бокқил ҳар замон,
Қўшинга суянар ҳар қандай султон.

Подшоҳ сўради: «Лашкар ва халойиқни атрофимизга тўплаш учун нима қилмоқ керак?»

Вазир жавоб берди: «Халойиқни атрофга тўпламоқ учун подшоҳ лутфу қарамли ва сояи давлатида осойишта яшамоклари учун адолатли бўлиши керак, сенда на лутфу қарам бор ва на адолат».

Жабрига тенг туриб қолмас султон
Бўла олмагандай бўридек чўпон.
Қайси бир подшоҳ зулм этса пеша
Ўз мулки тағига уради теша.

Доно вазирнинг оқилона маслаҳати подшоҳга ёқмади. У дарғазаб бўлиб, вазирни зиндонга ташлади. Орадан кўп вақт ўтмай, амакиваччалари подшоҳга қарши бош

кўтардилар ва оталарининг мулкини қайтариб олмоқ учун лашкар тортдилар. Жабр-зулм кўриб жонидан безган ва ҳар тарафга тарқаб кетган халойиқ подшоҳнинг исён кўтарган амакиваччалари атрофига тўпланиб, уларга сидкидилдан хизмат қилдилар, натижада мамлакат подшоҳнинг қўлидан кетиб, амакиваччалари тасарруфига ўтди.

Ўз халкига жабру зулм раво кўрган подшоҳнинг
Ўз дўстлари ёв бўлади қийин дам келган кунни.
Фукарога шафқат қилсанг, душмандан омондасан,
Адолатли шаҳаншоҳнинг халқи – бу ўз кўшини.

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳ ажамлик қули билан бирга кемага минди. Қул умрида денгизни кўрмаган ва кемада сафар қилиш машаққатини чекмаган эди. У кемага миниши биланоқ ваҳимага тушди, бутун вужудига қалтирок туриб, фарёд уриб йиғлай бошлади. Кемадагилар қанчалик илтифот кўрсатиб, тасалли бермасинлар, барибир уни овутишдан ожиз қолдилар. Қулнинг бу аҳволини кўриб подшоҳнинг кайфи бузилди. Бироқ уни тинчитиш учун ҳеч қандай чора топиб бўлмади. Иттифоқо, кемада бир донишманд бор эди. У подшоҳга деди: «Агар ижозат этсангиз, мен уни тинчитишнинг чорасини қиламан». «Башарти шундай қилсанг, бизга ниҳоятда зўр лутфу марҳамат этган бўласан», деди подшоҳ.

Донишманд қулни денгизга ташлаб юборишни буюрди. Қул бир неча бор чўкиб, қалқди. Шундан кейин унинг сочидан тутиб, кемага яқин келтирдилар. Қул икки қули билан кема суконига (рулига) ёпишиб, жонҳолатда кемага чиқди-ю, миқ этмай кеманинг бир бурчида ўтирди. Подшоҳ бу ҳолдан таажжубда қолиб, донишманддан: «Бунда қандай хикмат бор?» деб сўради.

Донишманд жавоб берди: «Бу одам денгизда фарқ бўлиш машаққатини бошидан кечирмагани сабабли кемадаги тинчлик ва саломатликнинг кадрини билмади. Мусибатга гирифтор бўлмаган одам тинчлик-саломатликнинг кадрига етмайди».

Эй тўқ киши, сенинг учун арпа ноши ёқимсиз,
Сенга хунук кўринганлар менга хуршид талъатдир.
Жаннатдаги хурлар учун аъроф бўлса жаҳаннам.
Дўзахдаги кишиларга аъроф ўрни жаннатдир.
Фарқи шуки, биттасининг қучоғида гўзал ёр,
Биттасининг икки кўзи ёр йўлида интизор.

ҲИКОЯТ

Хурмуздан: «Отангнинг вазирларидан қандай хатолик ўтганини кўрдингки, уларни занжирбанд қилишга буюрдинг?» деб сўрадилар. Хурмуз жавоб берди: «Ҳеч қандай хатолик ўтганини кўрганим йўқ. Лекин улар менинг хайбат ва салобатимдан ниҳоят даражада кўркаётганлари ҳамда берган ваъдаларимга ишонмаётганларини пайқадим. Улар ўз ҳаётларини сақламок учун менинг жонимга қасд қилмасинлар, деб хавфсирадим. Шу сабабдан донишмандларнинг сўзларига амал қилдим».

Сендан кўркканлардан кўркқил, эй доно,
Агар юзтасини жангда енгсанг ҳам.
Мушукни кўргил-а, енгилиб қолса,
Йўлбарснинг кўзига чапг солур шул дам.
Илон нечун чўпон тобонин чақар?—
«Бошим янчилмасин», дебон чекар ғам.

ҲИКОЯТ

Араб подшоҳларидан бири кексайган чоғида қаттиқ касал бўлиб, ҳаётидан умидини узган эди. Қўкқисдан бир отлик хушхабар келтириб қолди. У деди: «Сиз аъло ҳазратимнинг сояи давлатингизда фалон қалъани забт этдик, душманларингиз асир олинди ва у мамлакатнинг лашкарларию фуқаролари сизга итоат қилдилар». Подшоҳ бир совуқ оҳ тортиб деди: «Бу мен учун эмас, балки душманларим — яъни мамлакатимнинг ворислари учун хушхабардир».

Бир умидда бутун азиз умр хам ўтиб кетди,
Дилимдаги орзулар эшикдан киргайму деб.
Умид қилган нарсаларим қўлга кирди, не фойда,
Умидим йўқ ўтган умр қайтиб келгайму деб.

Ажал чалди жўнамоқ ноғорасин,
Эй кўзларим, бошга айтинг, хайр энди.
Эй қўлларим, оёқларим, қоматим,
Киприқларим, кошга айтинг, хайр энди.
Менга ёвуз душманним қилди хужум,
Сиз ахир йўлдошга айтинг, хайр энди.
Умримни нодонлик ила тугатдим,
Мен борган бу йўлдан қайтинг, хайр энди.

ХИКОЯТ

Бир йили Дамашқ шаҳрининг Жомеъ масжидида ҳазрати Яҳё пайғамбар алайҳиссаломнинг мақбараи шарифлари ёнида ибодат қилмоқда эдим, иттифоқо, ўзининг адолатсизлиги билан донг чиқарган араб подшоҳларидан бири ўша ерга зиёратга келиб қолди. У намоз ўқиб бўлганидан кейин фотиҳага қўл очиб, Худодан мадад тилади:

Бой хам, камбағал хам Худога қулдур,
Ва лекин бойлари яна йўқсулдур.

Кейин у мен томонга боқиб деди: «Дарвешларга хос бўлган ҳиммат ва садоқат юзасидан мени дуода ёд айланг, зероки, зўр душмандан хавфим бор». Унга шундай жавоб бердим: «Заиф фуқарога шафқат этсанг, кучли душмандан заҳмат кўрмайсан».

Зўрмену кучлиман, қувватим бор деб
Кучсизпинг панжасин синдирмоқ хато.
Биров йиқилганда суямаганинг
Қўлтигин тутмаслар, йиқилса хатто.
Ёмон уруғ сочиб, яхши дон кутиш,
Бўлмағур хаёлдур, ботилдур – бежо.

Халқнинг арзи додин тингламас бўлсанг,
Ҳақ-ҳисоб кунлари келар мутлако.
Бир-бирин мучаси бор барча киши,
Битта гавҳардандир яратилиши.
Бирор муча бўлса оғрикка дучор,
Бошқа аъзоларда қолмагай қарор.
Ўзгалар ҳақида чекмагучи ғам,
Нечук саналади қатори одам.

ҲИКОЯТ

Бағдод шаҳрида дуоси мақбул бўладиган бир дарвеш пайдо бўлди. Бу тўғрида Ҳажжож Юсуфга хабар бердилар. Ҳажжож дарвешни ўз хузурига чорлаб, деди: «Менинг ҳаққимга дуо қил!»

«Эй Худо, Ҳажжожнинг жонини ол!» деди дарвеш. Ҳажжож сўради: «Худо ҳаққи, тушунтириб бер, бу қандай дуо бўлди?» Дарвеш деди: «Бу дуо сенга ҳам ва барча мусулмонларга ҳам фойдали».

Ҳой зўравон, қачонгача берасан элга озор,
Токайгача кизгин колар, деб ўйлайсан бу бозор.
Жаҳондорлик бир умрга сенинг учун қўл бермас,
Халққа озор берганингдан ўлганинг яхшидир – бас.

ҲИКОЯТ

Золим подшоҳлардан бири бир намозхондан сўради: «Ибодатларнинг энг яхшиси қайсиси?» Намозхон жавоб берди: «Сен учун пешиндаги уйқу яхши, чунки ҳеч бўлмаганда, ана шу вақт ичида халқ сенинг зулмингдан омонда бўлади».

Бир золимнинг кун ўртада ухлаб ётганин кўрдим,
Бу фитнанинг уйғоғидан уйқуси яхши – дедим.
Бировнинг ким бедорликдан ухлагани ҳўб бўлса,
Шу ярамас тирикликдан ўлганин маъқул билдим.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, подшоҳлардан бири туни билан ишрат килиб, тонготар чоғда сархушлик билан шундай деди:

Бизнинг учун бу дунёда бундан афзал дам йўқдир,
Яхши, ёмон ўйламоққа ўзгалардан ғам йўқдир.

Ташқарида, каттиқ совуқда яланғоч ётган бир дарвеш подшоҳнинг сўзини эшитиб айтди:

Бу оламда иқболим бор дебон, эй чирангучи,
Сенинг қайғунг бўлса бўлмас, хўш, бизларнинг қайғу-чи?

Дарвешнинг гапи подшоҳга жуда хуш келди. Подшоҳ минг тилла солинган ҳамённи унга ҳадя қилмоқчи бўлиб, деразадан узатиб деди: «Этагингни оч, дарвеш!» «Эгнимда либосим бўлмагач, этакни қаёқдан оламан?» деди дарвеш.

Дарвешнинг ночор аҳволига подшоҳнинг янада кўпроқ раҳми келди, ҳалиги минг тилла ёнига бир либос ҳам кўшиб ҳадя қилди.

Қўли очик кишиларнинг кафтида мол-ку турмас,
Севган дилда чидам турмас ва ғалвирда сув турмас.

Дарвеш қисқа муддат ичида тиллаларни харажат қилиб, яна подшоҳ саройига келди.

Подшоҳнинг арз тинглашга ҳеч қандай фурсати бўлмаган бир маҳалда дарвешнинг келганини хабар қилдилар. Подшоҳ дарғазаб бўлиб юзини тескари ўгирди. Шу сабабдан ҳам аҳли донишлар дейдилар: «Подшоҳнинг қаҳру ғазабидан ҳазар қилмоқ лозим, зероки, аксар вақт улар муҳим давлат ишлари билан машғул бўлганлигидан авом халқ оломонини ёқтирмайдилар».

Фойдалана олмасанг қулай фурсатдан,
Куз тутма подшоҳ берар неъматдан.
Ҳар битта гапнинг ҳам вақти етади,
Беҳуда гапирсанг кадринг кетади.

Подшоҳ шундай фармон берди: «Шунча маблағни қисқа муддатда кўкка совурган бундай исрофгар гадони қувиб юборинглар, чунки хазина моли шайтон лашкарининг лукмаси эмас, фақир фуқаронинг нон-насибасидир».

Ахмоқ киши кундуз куни кофури шам ёндирса,
Тез орада еғ тополмас оқшом қора чирокка.

Подшоҳнинг насиҳатгўй вазирларидан бири деди: «Эй шаҳаншоҳим, бундай одамларга тирикчилик харжини оз-оздан бериб турмоқ маслаҳатдир, зероки, бирданига исроф қилиб юбора олмасинлар. Уни жазолаш ва саройга яқин йўлатмаслик ҳақида берган фармонингиз масаласига келганда, шуни айтишим керакки, аввалда лутфу қарам билан кишини умидлантириб, кейин эса ноумид қилиб, кўнглини вайрон этмак – ҳиммат аҳли шаънига муносиб иш эмасдир.

Очкўз кишиларга эшигинг очма,
Очдингни, ҳайдама, қаҳрингни сочма:
Ҳеч киши кўрмади ҳижозли ташна
Шўр дарё лабида кезиб юрганин.
Қаерда тотли сув бир булок бўлса,
Кўрасиз қуш, одам маскан курганин.

ХИКОЯТ

Аввалги подшоҳлардан бири давлатни идора қилишда нўноқлик кўрсатар ва лашкарнинг аҳволига яхши эътибор бермасди. Шу сабабдан мамлакатга қучли душман ҳужум қилган маҳалда барча лашкарлари жанг майдонидан тумтарақай бўлиб кочди.

Агар жангчилардан пул-мол аялса,
Жангчи қилич тутмас, бу турган нарса.

Кўрнамаклик қилган ўша лашкарнинг бир нафари менинг дўстим эди. Мен уни маломат қилиб дедим: «Валинеъматнинг аҳволи сал ўзгарган вақтда шунча йилги

путфу карамини унутиб, ундан юз ўғирмак – муттаҳамлик, кўрнамаклик, қабихлик ва разилликдир».

Дўстим менга бундай жавоб берди: «Сўзларимни эшитгач, мени маъзур тутарсан, деган умиддаман, ўша жанг чоғида отим емсиз, эгар-жабдуғи гаровда эди. Лашкарга маош тўлашга бахиллик қилган подшоҳ учун лашкари ҳеч маҳал жонбозлик қилмаган».

Жангчига зар берсанг, бошни тикади,
Пулсиз боши окқан ёкка кетади.
Қорни тўқ аскарлар урушар чандон,
Қорни оч қолса-чи, тўзғир ҳар томон.

ҲИКОЯТ

Бир подшоҳнинг вазири амалдан олиниб, саройдан қувилди. У бориб дарвешлар даврасига кўшилди. Дарвешлар суҳбатининг файзу баракати унга таъсир этди, қалбида ҳузур пайдо бўлди, хоотири жам бўлди. Подшоҳ яна унга илтифотлар кўрсатиб, аввалги амалини қайтариб беришга жазм қилди, лекин вазир бу таклифни қабул этмади. «Хизматдан кўра истеъфода юрган яхшироқ», деб жавоб берди.

Қаноат бурчида тинч олган киши,
Иту ғийбатчининг синдиран тишин.
Қаламин синдириб, қоғозин йиртиб
Бекорга чиқарар ифвогар ишин.

Подшоҳ деди: «Давлатни идора қилмоқ учун бизга тадбирли, донишманд вазир лозим». Вазир деди: «Шундай иш билан шуғулланишга розилик билдирмасликнинг ўзи донишмандлик аломатидир».

Шунинг-чун ҳам ҳумой куши кушлар ичра шарафдор,
Устухонлар чайнайди-ку, жонворга бермас озор.

ҲИКОЯТ

Бир тулкидан: «Нима учун арслон билан улфат бўлишни ихтиёр этдинг?» деб сўрадилар. Тулки жавоб берди: «Овининг ортгани билан тамадди қиламан ва химояси соясида ўзимни ёвлардан сақлайман».

«Ҳимоясида юриб, берган неъматларидан миннатдор эсанг нима сабабдан арслонга яқинроқ бормайсан, токи у сени садоқатли маҳрамлари қаторига киритсин?»

«Унинг қаҳру ғазабидан ҳам амин эмасман».

Гарчи юз йил ўтпараст ўтга хизмат этади,
Ўзи ёққан оловига тушса куйиб кетади.

Подшоҳ ҳузурида бўлган одамлар гоҳо олтин олсалар, баъзан бошлари танларидан жудо бўлади. Ҳукамолар бундай деганлар: «Подшоҳларнинг кайфиятида бўлиб турадиган ўзгаришлардан ҳазар қилмоқ керак. Зероки, подшоҳлар гоҳо оддий саломдан озор топадилар, гоҳо эса, ўзларини ҳақорат этган одамларга сарупо ҳадя қиладилар. Ортикча ҳазилмандлик қилмоқ маҳрамлар учун хунар, аммо оқиллар учун нуксондир».

Сен ўз кадру кимматингга, викорингга ҳурмат эт,
Ҳазил-мазах ишларини надимларга ташлаб кет.

ҲИКОЯТ

Бир кун дўстларимдан бири ёнимга келиб, тирикчилигининг оғирлигидан шикоят-шиквалар қилиб деди: «Даромадим рўзғоримга кифоя қилмайди, аҳли аёлим эса кўп, фақирона ҳаёт кечиришга тобу тоқатим қолмади. Кўп вақтлардан буён бошқа юртларга бош олиб кетсам, менинг яхшими ёхуд ёмонми, тирикчилик ўтказаётганимни ҳеч кимса билмайди-ку, деган ҳаёлларга бораман.

Кўп оч киши бордирки, ҳеч ким холини билмас,
Жон бергани вақтида кимса унга йиғламас.

Лекин душманларим шод бўлиб, таъна-маломатлар билан устимдан кулишларидан андиша қиламан, улар бола-чақамни ташлаб кетганим учун мени номард санаб, дейдилар:

Манов беҳамият кишига қара,
Унга қандай қилиб бахт кулиб боқсин.
Ўзининг тинчлигин кўзлайди, холос.
Майли бола-чақа қийналиб қолсин.

Маълумдирки, мен ҳисобчилик илмидан хабардорман. Башарти сизнинг нуфузингиз соясида бирор вазифага тайинлансам, хотирим жам бўлиб, қолган умрим сизга миннатдорлик изҳор этишга кифоя қилмайди».

Мен дедим: «Азиз дўстим, подшоҳга хизмат қилишнинг икки жиҳати бор: бири– нон топиш умиди, иккинчиси – жондан жудо бўлиш кўркуви. Нон умидида жонни хавф-хатарга солмоқ аҳли донишга муносиб эмасдир.

Ҳеч ким дарвешларнинг эшигин қокмас,
«Еринг ва боғинга тўла, деб ўлпон».
Ё шу ғам ташвишга рози бўлгил-у,
Ё жигар-бағрингни итга қил талон».

Дўстим деди: «Бу сўзингни менинг ҳолимга мувофиқ айтмадинг ва саволимга жавоб бермадинг. Эшитмаганмисан, хиёнаткорларнинггина ҳисоб чоғида қўли қалтирайди, дейдилар.

Худонинг ризоси тўғрилиқ иши,
Адашмас тўғри йўлдан борган киши».

Донишмандлар бундай деганлар: «Тўрт одам тўрт одамдан ўлғудай кўркади: қароқчи – султондан, ўғри – посбондан, қаллоб – чақимчидан ва фоҳиша – миршабдан. Ўзига тўғри одамнинг ҳеч нимадан хавотири бўлмайди.

Амалда вақтингда қалтис иш қилма,
Бўшасанг, душманинг айбинг тополмас.
Ўзинг тоза бўлгач кимдан кўрқасан,
Ифлос кийимни кирчи ишқалар, бас».

Мен дедим: «Сенинг бу сўзинг утакаси ёрилган ҳолда гоҳ йиқилиб, гоҳ туриб қочаётган тулкининг ҳикоясига ўхшайди. Бир одам ўша тулкини кўриб: «Қандай фалокатга дучор бўлдингки, бунчалик ваҳимага тушиб қолибсан?» деб сўраганида, тулки жавоб берди: «Оғир ишларда ишлатиш учун барча туяларни тутиб кетаётган эмишлар деб эшитдим». У одам деди: «Эй аҳмоқ, туянинг сенга нима алоқаси ва қанақанги ўхшашлиги бор?» Тулки деди: «Овозингни ўчир, агар ҳасадчилар ғаламислик қилиб «бу – туя» деб кўрсатишса борми, мени тутиб кетсалар, сўнгра ким мени халос этишга уринади-ю, ким ҳақиқий ҳолни исботлашга ҳаракат қилади? Ироқдан тарёк келтирилгунча, илон чакқан киши ўлиб қолади».

Сен фозил, покиза, ҳалол ва садоқатли бўлсанг-да, лекин ҳасадчилар пистирмаларда ва душманлар эса орқаворатда пойлаб турадилар. Улар сенинг яхши сифатларингни подшоҳ ҳузурида нуқсон қилиб кўрсатмоқ учун қулай фурсат кўзлайдилар. Башарти улар ниятларига ета олсалар, сен подшоҳ олдида бадном бўласан, подшоҳ сенга газаб қилади. Шундай ҳол юз бергудай бўлса, подшоҳ олдида сени ёқлаб гапиришга ким журъат эта олади? Ана шу сабабдан мен озга қаноат этиб, мансабдор бўлиш фикридан қайтишингни маслаҳат кўраман».

Дарёнинг ичида фойдалар-ку кўп,
Тинчликни истасанг, қирғоқ ўзи хўб.

Бу сўзларимни эшитиб, дўстим қаттиқ ўксинди ва мендан юзини ўгириб, таъна тошлари ирғитмоққа бошлади, у деди: «Бу қандай фаҳму фаросат-у, ақлу заковат бўлди?» Ҳукамолар тўғри айтганлар: «Зиндонга тушганингда дўстларинг иш беради, дастурхон устида барча душман дўстдай кўринади».

Кўлинг очик, дастурхонинг мўл қуни,
Дўсту ёринг мана, менман деганмас.
Дўст ўшаки, қийин кунга тушганда,
Кўлтифингдан даст кўтариб қўйган қас.

Дўстимнинг каттик хафа бўлгани ва насихатимга
ғазаб билан кулоқ солаётганини кўриб, соҳибдевоннинг
ёнига жўнадим. У зот билан эскидан таниш эканимиздан
фойдаланиб, дўстимнинг хол-ахволини унга гапириб
бердим, истеъдод ва садоқатли одам эканини айтдим.
Дўстимни кичик бир вазифага тайин этдилар. Орадан бир
неча вақт ўтгач, мулойим табиатли, фозил одам эканини
кўриб, дўстимни ёктириб қолдилар ва уни юқорирок
вазифага кўтардилар. Шу йўсинда дўстимнинг толе юлдузи
порлаб юксала борди, ниҳоят юқори мартабага эришди.
Султоннинг энг яқин кишиларидан бирига айланди, унинг
кенгашчиси ва эътимодли кишиси бўлди. Унинг бунчалик
муътабар одам бўлиб кетганини кўриб қувониб дедим:

Ишинг чаппа кетганида дилинг оғриб, чекма ғам,
Чунки зулмат ичидадир оби ҳаёт суви ҳам.

Ёмон кунга қолганингда, тутма дилингни ҳазин,
Таңгри берар марҳамат кўп, лекин кўздан яширин.

Замонага ўпка қилиб юзингни буруштира,
Чидам-аччиқ келади-ю, меваси ғоят ширин.

Шу орада бир неча дўстларим билан сафарга жўнай-
диган бўлиб қолдим. Макка зиёратидан қайтарканман,
икки манзиллик йўл қолганда бояги дўстим мени кутиб
олгали чиқди. У паришонҳол ва либоси ҳам дарвешона эди.

Мен ундан: «Ахволлар қалай?» деб сўрадим. «Худди
айтганингдай бўлди», деб жавоб берди у. «Баъзилар
хасад қилиб мени хиёнаткорликда айбладилар. Султон
ишнинг ҳақиқатини суриштиради, эски ошналарим ва
яқин дўстларим ҳақ сўзни айтишни истамадилар ва эски
дўстликни тамоман унутиб қўйдилар:

Кўрмадингни, бирор киши улуғ мартаба топса,
Хушомадга келадилар таъзим билан қошига.
Тойрилсаю иши чаппа кетар бўлса, карабсиз,
Ҳеч тап тортмай оёқ қўйиб чиқадилар бошига.

Хулосаи калом, банди зиндон қилиб, турли-туман азоб-укубатларга мубтало этдилар. Шу ҳафтада ҳожиларнинг соғ-саломат қайтиб келаётганлари тўғрисида хушxabар келгач, барча молу мулкимни тортиб олиб, мени ҳибсдан озод қилдилар».

Мен дедим: «Уша вақтларда сенга: «Подшоҳ саройида хизмат қилмоқ – денгиз сафари сингаридир: ҳам нафи бор, ҳам хавфи бор, ё давлатга етасан, ё денгизга ботасан», деганимда, гапимга қулоқ солмадинг».

Ё дарёдан дур йиғасан сикқанича кучокка,
Ё тўлқинлар ўлаксангни улоқтирар кирғокка.

Мен ортиқ унинг ярали кўнглига туз сепмокни, дардини янгиламокни ўзимга эп билмай, шу сўзларни айтиш билан кифояландим:

«Одамларнинг насихатин қулоғинга олмадинг,
Билмадингки, оёғинга кишан солинур – қийнок.
Оғу тўла нишларига токатинг етмас экан,
Нега чаён уясига тикиб кўрасан бармоқ?»

ҲИКОЯТ

Бир неча дарвешлар билан суҳбатдош эдим. Улар кўринишда покиза одамлар эдилар. Катта мансабдорлардан бири уларга ниҳоятда ихлосманд бўлиб, маълум миқдорда маош тайинлаганди. Бир кун шулардан бири дарвешлар шаънига ярашмайдиган бир иш қилиб қўйди. Шундан кейин мансабдорнинг бу одамлар ҳақидаги фикри ўзгарди ва уларнинг бозори касод бўлиб қолди.

Мен бир илож қилиб, дўстларимнинг нафақаи аҳли аёлларини сақлаб қолиш мақсадида ҳалиги мансабдорнинг қасрига йўл олдим. Дарвозабон мени киритмади, қаттиқ таҳқирлади, лекин мен уни маъзур тутдим, чунки шундай бир масал бор:

Амиру вазиру подшоҳларнинг,
Ёнига бесабаб бормаслик керак.